

Од традицијске птице до 'тића хероја рада: Птице у песмама из Фолклорне збирке Етнографског института САНУ*

Нина Аксић

То је од крилате работе.
В. М., Нови Пазар

Фолклорна збирка Етнографског института САНУ представља драгоцен и богат архивски артефакт, који након отклона од седамдесет година од најобимнијег прикупљања грађе служи као својеврсно сведочанство датог времена. Изабравши тему птица, као само једног малог сегмента народне традиције, покушаћемо да представимо не само значај ових животиња у оквирима традиционалне културе код Словена са простора Балкана, већ и да покажемо да песме из Фолклорне збирке ЕИ САНУ представљају важну и релевантну грађу за различите врсте истраживања. Тако ћемо у овом раду представити птицу и 'тића као опште појмове и побројати, па делимично и анализирати, облике у којима се јављају у датим песмама, њихову симболику, значај, контекст у коме се јављају и др. Напоследку, уз најаву другог рада, у коме ће слично бити представљене појединачне врсте птица, даћемо сажет приказ симболичке комплексности и различитости контекста у којима се јавља појам птице или 'тића. Такође, циљ нам је да покажемо да је квалитет ових песама у томе што представљају документ једног времена и садрже како мотиве који долазе из старијих слојева народне поезије тако и оне који се јављају у тематски новим слојевима народнослободилачке песме, али и неке који се значењски директно ослањају на мотиве из старије епске традиције.

Кључне речи: народне песме из НОБ-а, птица, 'тић, Фолклорна збирка Етнографског института САНУ, Дигитална база Фолклорне збирке ЕИ САНУ.

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број: 451-03-47/2023-01/200173, од 03. 02. 2023, као и рада на пројекту *Израда дигиталне базе Фолклорне збирке Етнографског института САНУ*, који финансира Министарство културе Републике Србије за 2023. годину.

Рад на дигитализацији збирке народних песама архивираних у Етнографском институту САНУ био је, поред задовољства, велика инспирација у научном и стручном смислу. Наиме, идеја да песме које се налазе у овој збирци буду уређене, а затим дигитализоване и представљене широј научној јавности водила нас је и до размишљања о могућностима њихове даље стручне и научне обраде, тј. анализе и употребе у смислу својеврсног архивског документа или каквог извора корисног за културолошка и етнологска читања. Издвојили само један елемент погодан као извор за етнологско читање – мотив *птице* и његово јављање у сегменту од прве две хиљаде архивираних песама (рукописне свеске 1–11) које су до сада дигитално обрађиване.² Бројност појаве птица у помињаним песмама омогућава да узорак буде и квалитативно и квантитативно убедљив. Дакле, народно стваралаштво може бити „један од значајних извора за проучавање наше културне прошлости“, а

колико ће народно стваралаштво (песме, приче, приповетке и др.) бити коришћено од истраживача зависи како од личног афинитета тако и од података који се у њему могу наћи, мада се врло често заобилази због немогућности да се провере прикупљени подаци“ (Ивановић Баришић 1989: 201).

Аналізу смо спровели на узорку од прве две хиљаде обрађених песама, од којих је 538 унето у Дигиталну базу Фолклорне збирке ЕИ САНУ (у наставку: База) крајем 2022. године и доступне су на сајту Базе под називом ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ,³ док ће нових 1.600–1.800 песама бити тек унето у Базу (до краја 2023. године) и у тренутку у коме пишемо овај рад могуће је консултовати их само директним увидом у архивску грађу. Песме које су већ презентоване широј јавности биће наведене у раду под својим бројем (у: ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ), док ће се на оне песме које ће тек бити унете и којима у Бази још увек није додељен коначни редни број реферисати презименом сакупљача, с указивањем на број свеске и број песме у њој. У раду ћемо давати песме у целости уколико је то неопходно како би се разумео контекст и уколико је песма кратка, на пример двостих, док ће у осталим случајевима бити представљен стих или условно строфа песме која директно указује на мотив о коме се говори у том делу текста.

² О птицама у неким народним песмама више видети у радовима који се налазе у зборнику *Птице: књижевност, култура*. У: *Лицеум* 14 (Тасић, Бошковић и Детелић 2011).

³ Видети: <https://folklor nazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php>

Песме из Фолклорне збирке ЕИ САНУ сакупљане су у више етапа од 1947. године, када је и основан Етнографски институт САНУ. Те године су финансирана прва теренска истраживања и прикупљања фолклора са народноослободилачком тематиком. У року од две године, 1947–1948. фолклорна грађа прикупљана је у Санџаку, Средачкој жупи, Левчу, Грузи, Маврову, Битољу и Малешеву. Највећи део грађе је прикупљен 1949. и 1950. године, када су се истраживачкој екипи Етнографског института САНУ прикључили и студенти Београдског универзитета, пре свега Филозофског факултета. Сакупљачи су имали задатак да забележе књижевну фолклорну грађу на местима која су била „жаришта народноослободилачке борбе“ (Трубарац Матић 2022: 108). Фолклорна грађа је била разноврсна, а првенство је имала она настала током Народноослободилачке борбе и периода изградње социјализма. Поред поменутих места, у наставку теренског истраживања екипе су биле и у Титовом Ужицу, Кривој Феји, Власини, на Косову и Метохији, Козари, у источној Босни и Црној Гори. „Сем тога, један број екипа је распоређен по великим градилиштима (дуж трасе изградње аутопута 'Братство и јединство' и на различитим локацијама Новог Београда, који је тада почињао да се гради)“ (Исто: 108). Дакле, казивачи су били бригадири из различитих крајева Југославије, а основни мотив за прикупљање овакве грађе био је идеолошко-политички.⁴

Међу прве две хиљаде песама пронашли смо оквирно 176 песама у којима се јављају следећа именована птица у различитим обличким и другим варијантама – птица, 'тић, соко, гавран, голуб/голубица, орао, пиле, кукавица, ластва(вица), чавка, врана и галеп.⁵ С обзиром на обим и разноврсност грађе, определили смо се да резултате анализе изложимо у студији подељеној у два прилога, од којих ћемо у првом акценат ставити на општи мотив птице и 'тића, док ће појединачне врсте птица бити обрађене у посебном прилогу, који је у фази израде. Дакле, увиде ћемо излагати крећући се од општег ка посебном. С обзиром на то да је опште увек надређеног ранга у односу на посебно, оно у себи иманентно носи збирове својих посебних делова и простире се дуж свих оса свог значењског спектра, те је потребно осврнути се на основне аспекте симболике генерално у вези са птицама.

⁴ О пројекту прикупљања фолклорне грађе који су започели и спроводили сарадници Етнографског института САНУ уз помоћ студената видети више у: Трубарац Матић 2022.

⁵ О појединачним врстама птица писали су бројни научници, међу којима су и: Тихомир Ђорђевић, Петар Булат, Александар Гура, Александар Лома, Зоја Карановић и други. Како смо се у овоме раду определили да представимо птицу као општи појам, у неком од наредних радова биће представљене појединачне врсте птица, уз консултовање текстова поменутих и других аутора који су се бавили симболиком, на пример, гаврана, кукавице, голуба и осталих птица.

Птице као део животињског царства важан су елемент народне традиције свих словенских народа. Тако се јављају и у народној поезији, где се неретко антропоморфизују, тј. придају им се људске особине и способности. Птицама се у народној традицији приписују различите способности, значења и моћи, које се разликују у односу на врсту птице, њен изглед, звук који производи, а дубоко су укорењене у митолошким представама словенских народа. Значајне су у бројним обредима и обичајима, приписују им се моћи предсказивања или најављивања догађаја, „које се углавном исказују њиховим певањем, тј. оглашавањем, или начином летења“ (Аксић 2015: 193), а неретко имају и способност обавештавања (в. Krstić 1984: 159, F 2, 9, 3, F 2,9,5) и др. Тако се неким птицама приписује божански, а другима хтонски карактер. Рецимо, у чисте, неретко и свете, тј. божанске птице спадају голуб, ластва, шева, славуј. То су веома поштоване птице у народној традицији, оне којима се није смело растурати гнездо, нити су се смеле убијати и јести, које су заштитници домаћинства и покровитељи љубави (в. Гура 2005; Кулишић и др. 1998; Толстој и Раденковић 2001). Насупрот њима стоје птице злослутнице, са хтонским карактером који се првенствено приписује „нарочито црним гавранима, ноћним совама, црном детлићу“ (Гура 2005: 395), али и осталим птицама из групе врана – вранама, чавкама и гачцима, затим јастребу и копцу, као и свраци: „Међу њима се као птице које доносе лоше вести, тј. слуте на зло, па су познате као птице злослутнице, издвајају гавран, врана, чавка, али и још неке које Гура не сврстава у нечисте (кукавица и др.)“ (Аксић 2015: 194). У српском народу се верује да душа умрлог може прећи у птицу – ако је човек праведан – у голуба, а ако је грешан – у врану или гаврана. Поред поменутог, у народној традицији и веровањима још је низ поступака којима се људи повезују са покојницима (прецима) – квоцање укућана на Бадње вече; уклесивање голуба или кукавице на надгробни споменик и др. (в. Кулишић и др. 1998: *птица*).

Птицама се, дакле, у општем контексту приписују најразличитија значења, симболика, као и функције. Тако је „фигура птица (...) важна за изградњу метафизичких 'крила'. Она је симбол слободе, али и смрти, атрибуција божанства,⁶ анђела и јунака, симбол сазнања, живота, душе, сексуалности, психолошко-магијских промена стања свести. Она

⁶ Иако се у песмама из Збирке мотиви у оквиру којих се јавља птица знатно разликују од оних које је Крстић пописао у *Индексу песама балканских Словена*, пре свега јер су песме из Збирке махом тематске – народноослободилачке, не можемо занемарити повезаност птица са Христом, Богородицом и свецима. Тако се код Крстића јавља неколико оваквих мотива: „Ptice ljuļaju malog Isusa“ (F 2,9,7); „Bogorodica ili sveci u obliku ptice“ (F 2,9,8); „Ptice i ribe sluļaju svečevu propoved“ (F 2,9,11) (Krstić 1984: 159–160).

увек лети неким онтолошким крајолицима“ (Бошковић и Детелић 201: 8). Све поменуто читује се како кроз народну традицију тако и кроз помињање птица у народним песмама – фолклору. Тако се, на пример, према Крстићу, птица са неодређеном подврстом, као општи појам, у народним песмама балканских Словена појављује у оквиру чак четрнаест мотива, али конкретнијих у односу на нашу поделу у песмама из корпуса који смо анализирали и који ће у даљем тексту бити представљен. Од ових бројних мотива, са нашим истраживањем поклапају се четири групе „Ptica – razno“ (F 2,9,14), „Ptica govori – razno“ (F 2,9,5), „Ptica – pismoноша“ (F 2, 9, 3) и „Љовек се pretvara u pticu“ (F 2, 9, 9) (Krstić 1984: 159–160).

1. Птица у песмама из збирке

Запажања која ће бити изложена у наставку базирају се на тринаест песама у којима је (у анализираном узорку од две хиљаде текстова) уочен мотив птице. Поред општег назива *птица*, у песмама се јавља и његов гласовни облик *'тица*, као и деминутив *'тић*, о коме ће (због другачије симболике) посебно бити речи.

1.1. Птица као део пејзажа

Птица је само у једној песми из Збирке уклопљена у пријатну атмосферу природе, као део пејзажа. Ово је, заправо, и једина песма у којој птица нема некакву посебну симболику или функцију, сем што је обавезан елемент идиличног пејзажа:

Ја знам једно лепо село,
У њему је све весело,
Има кућа старих, нових,
Зелене се сви кровови.
По стазама цвеће свуда,
Стаза уска, па кривуда.
Озго, оздо, са свих страна,
Зеленилом патосана.
Ко су, ко су, те душице?
То су, то су, чиле птице!
И три ловца туда лове,
То се село шума зове.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 19)

1.2. Птица и љубавна чежња

У ову групу спадају љубавне или песме у којима се говори о љубави. У њима птица углавном седи на грани, „крај мора“; птица је „малена“ и „лепо пева“, што представља љубавну атмосферу, атмосферу за размишљање о љубави, углавном сетно:

Грана јавора цвала крај мора,
 На њој сједела 'тица малена,
 'Тица малена опет лепо певала.
 Да се женим ја, нисмо малени.
 „Синко малени, што ће ти жена?“
 „Мајко милена, треба ми жена
 Да ми залије вртне ружице,
 Бјеле ђурђице.“
 (Гвозденовић, св. 6, бр. 1127)

Такође, придају јој се људске особине и способност говора, те попут другарице разговара са девојком која се спрема за удају – као у варијанти и данас познате севдалинке „Запјевала булбул птица, мисли зора је“ (Големовић Лазаревић, св. 8, бр. 1516). Дакле, међу овим песмама налазе се и текстови данас популарних песама, којима је забележена и мелодија. Птици у љубавним песмама нису увек директно дата људска својства, већ се помоћу ње и њеног лета описује живот заљубљене особе или заљубљеног пара. Љубавни живот је често тужан, посебно када је пар раздвојен, те желе да постану птице да могу долетети једно код другог, као у следећим песмама:

Жалосна је она птица
 Коју бура прати.
 Она лети преко мора,
 Не зна где ће стати.
 Била једна кућа мала
 На коју је сјела,
 У њој бјеше она дјева
 Која ме вољела.
 (Гвозденовић, св. 6, бр. 1147)

Састави нас ти једини боже,
 Састави нас неколико дана,
 Да живимо кано два гаврана,
 Да живимо ко у гори цвеће,
 Да се срце крај срца окреће,

Да живимо ко птице у гори,
 На те ријечи драга одговори.
 (...)
 Да сам птица, па да имам крила,
 Сад би брзо тамо код вас била,
 Кад би птица пошту преносила,
 Свакога би дана там код тебе била.
 (Големовић Лазаревић, св. 11, бр. 2050)

У понеким песмама је сâмо појављивање и певање птице асоцијација на љубав или љубавне јаде. Уколико се птице појаве на некаквом узвишењу, на пример „на врх горе“, оне тиме симболизују величину љубави:

Запјевале птице на врх горе,
 Од љубави велике, ђаволе!
 (Гвозденовић, св. 7, бр. 1409)

Бог убио брда и долине
 Што су ми те заклониле, вило,
 Не могу те чути ни виђети,
 Ни по киме верно поздравити,
 Ни по 'тици, ни по ластавици,
 Већ по овој белој артијици.
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 345)

1.3. Птица преносилац поруке

Трећа група песама у којима се појављује птица јесу оне у којима птице најављују какав догађај или га на неки начин описују или препричавају: на пример, предсказују га бојом перја – шарено перје може представљати промену или „želju za poistovjećivanjem s prirodom promjenljiva oblika koja se neprestano obnavlja“ (Chevalier i Gheerbrant 1983: 674). У наредној песми, „шарен птице“ приказују прелаз из доброг у лоше време и наговештавају долазак лоших тренутака у друштву:

Полетјеле шарен птице
 Перја шаренога
 У перје се завијале
 Од зла времена.
 (Гвозденовић, св. 7, бр. 1245)

Најављује се начином на који птице седе – „у перје се завијале, од зла времена“ и долетањем, тј. слетањем на кућу, и то птице која је сива

– када на кућу слети сива птица или црна, то је у веровањима лош знак. Занимљиво је да се у овој песми пре свега помиње вила са раширеним крилима која слеће на кућу сестара којима је брат јединац погинуо, те је оне доживљавају као сиву птицу злослутницу. Но, као и у већини народних веровања, често се злослутна и обавештајна функција птице изједначавају, што заправо није исто, али је махом исход догађаја негативан, унапред предодређен. Овде је такође важно истаћи и експлицитно укрштање митске фигуре (виле) с птицом, што је у овим песмама редак али битан детаљ, који потенцијално може да указује на дубље зооморфне слојеве у представама о вили као демонолошком бићу:

По планина вила 'ита,
 За Толоша село пита,
 Тражи кућу борца тога,
 Ранчевић Радивоја.
 У Толоша кад 'одила,
 Нову кућу на'одила,
 Нову кућу на'одила,
 На праг крила раширила,
 На праг крила раширила,
 Крилом врата затворила.
 То видјеле сестре миле,
 Па се мало уплашиле.
 Најстарија говорила:
 „Ај отален, тицо сива,
 Ај отален, злогласнице,
 Ми нијесмо безбратнице!“
 (Големовић Лазаревић, св. 9, бр. 1765)

У неким песмама птице директно разговарају о страшним догађајима и трагедијама (са децом или људима). У оваквим песмама описане су са „тугом у оку“, „раном на срцу“ и друго:

Долетела тица са западних страна,
 У оку јој туга, а на срцу рана.
 Ја вам, дјецо, летим из убоге Истре,
 'Де но море шуми, теку реке бистре.
 „Какве гласе носиш?“ – питала је деца,
 А тичица стане и тужно зајеца:
 „Ја вам поздрав носим тужне браће мале
 Тешке јаде њима младо срце пале!“
 Зајецала 'тица, заћутала деца,
 У оку им суза, а срце им јеца.

Па он 'тици вели: „Кад будемо већи,
Знаћемо слободу нашој браћи стећи!“
(Гвозденовић, св. 6, бр. 1096)

1.4. Лет птице

Поменули смо да се лет птица јавља као мотив у вези са љубавном чежњом и превазилажењем растојања између заљубљених, али он се јавља и у другим контекстима, у којима упућује на превазилажење препрека, ограничења, недаћа. Тако је у песмама у којима двоје заљубљених желе да постану птице и долете једно код другог или да им птица пренесе пошту:

Састави нас ти једини боже,
Састави нас неколико дана,
Да живимо кано два гаврана,
Да живимо ко у гори цвеће,
Да се срце крај срца окреће,
Да живимо ко птице у гори,
На те ријечи драга одговори.
(...)
Да сам птица, па да имам крила,
Сад би брзо тамо код вас била,
Кад би птица пошту преносила,
Свакога би дана там код тебе била.
(Големовић Лазаревић, св. 11, бр. 2050)

Да сам птица па да имам крила,
Па да видим је л' ми лола жива!
(Големовић Лазаревић, св. 11, бр. 1934)

Бог убио брда и долине
Што су ми те заклониле, вило,
Не могу те чути ни виђети,
Ни по киме верно поздравити,
Ни по 'тици, ни по ластавици,
Већ по овој белој артијици.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 345)

У овој групи песама птица се јавља и као симбол слободе због могућности летења или се њено летење доживљава као средство за освајање зоне слободе. Опет, грађење представе о непремостивим препрекама управо се врши преко мотива немогућности птице да препреку прелети, као што је у следећој песми, која описује тамницу:

Зеница је кућа поголема
 У њој има до триста собица
 То не море прелетит' ни 'тица.
 (Гвозденовић, св. 7, бр. 1461)

Поред поменутих симболика, птичји лет и величина крила представљају и персонификацију раширених мајчаних руку којима дочекују синове из рата:

Лети птица крилата,
 Иду момци из рата.
 Свака мајка пред свог сина
 Руке раширила,
 Само једна скукавчила,
 Нема њеног сина;
 Изост'о је, бере цвеће,
 Кући доћи неће!
 (Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 258)

1.5. Човек-птица

Мотив човека који се претвара у птицу и обрнуто познат је и у старијим народним песмама, те је тако забележен и у *Индексу песама балканских Словена* – „Čovek se pretvara u pticu“ (F 2,9,9) (Krstić 1984: 160). Поред превођења из једног у други облик, птице могу и метафорички да се пореде са људима помоћу различитих особина, што је често и у песмама Збирке.

У овој групи представљамо птице које се пореде са људима или их описују – скојевац је весео као птица и кад гине за слободу:

Нека знаду швапске цркотине
 Да скојевац за слободу гине!
 Не смета му ни бетон ни жица,
 Увјек ти је весео к'о птица.
 (Павловић, св. 4, бр. 566)

Лет птице алудира на птицу која „своме јату лети“, као пастирица која жели да се прикључи партизанима:

На врх брда кад изађох,
 Ту некаку стражу нађох.
 Партизанска стража била,
 Кораке ми пребројила;
 Кад кораке пребројила,

Мене младу ухватила.
Ту студенти неки били,
Мене младу избавили:
„Ој, студенти, браћо мила,
Дајте мени лака крила
Да полетим кај'но птица,
Бићу ваша другарица!“
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 207)

У контексту народноослободилачке поезије птице се често пореде и са издајницима. Према мишљењу аутора текста, ово може имати конотацију тзв. „прелетача“ из једног табора у други:

Гвоздене се метле лати,
Ко не ваља, чисти, млати!
За њима су наше птице,
Саботери и тврдице,
Који сада жицу млате,
'Оће да се обогате.
(Павловић, св. 4, бр. 933)

Такође, има песама у којима се директно асоцира на издајнике синтагмом „црне птице“, којом им се додељује хтонско значење:

Кељановић Милић ту је,
Издајнике довикује:
„Хајд' отоле, црне птице,
Српског рода издајнице!“
(Павловић, св. 4, бр. 545)

2. ' Тић

Поред птице, у општи назив улази и *'тић*. 'Тић у општем значењу представља младунче птице, али у оквиру народне, посебно народноослободилачке поезије има посебну конотацију, најчешће јуначку. Неретко је изједначен са оном конотацијом у вези са соколом и орлом, те се не ради о општој симболици птице, као у претходним примерима, већ поседује значење синонимно орлу и соколу, што се јасно види и из формуле „за сокола сивог 'тића“ (Големовић Лазаревић, св. 9, бр. 1691). Дакле, ова формула нам помаже да разумемо и ону њену скраћену верзију – „сиви 'тић“.

2.1. "Тић-јунак – „Па јуначки тако лети“ (Павловић, св. 4, бр. 571)

Назив *'тић* се у народноослободилачкој поезији релативно често јавља у метричким и ритмичким склоповима у којима се помињу презимена или топоними који се завршавају на -ић:

Послушајте сад и ово:
 На Голији нешто ново,
 На Голији код Никшића,
 Због љубави двају тића.
 (Големовић Лазаревић, св. 11, бр. 1978)

Првога ћу да споменем тића,
 Друг' водника Перка Влаховића.
 (Павловић, св. 4, бр. 567)

Међу анализираних двадесет осам песама у којима се помиње *'тић* најбројније су оне у којима се појављује мотив јунака *'тића*. У њима се не одступа много од самог контекста јунаштва, тј. представљања јунака (једног или више њих), који су најчешће дали живот у народноослободилачкој борби, а које су издајници или фашисти усмртили на бојном пољу (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1, 184, 239, 240, 311 / 320; Павловић, св. 4, бр. 544, 567, 571; Гвозденовић, св. 7, бр. 1446; Големовић Лазаревић, св. 8, бр. 1636; Големовић Лазаревић, св. 9, бр. 1663, 1671, 1691, 1704, 1710, 1712, 1762; св. 10, бр. 1769, 1773).⁷ Као карактеристичан пример песама у којима се помиње *'тић-јунак* издвајамо следеће стихове:

Ту нам млади херој паде,
 Један борац из бригаде.
 Тога и ви знате тића,
 Друга Нова Нововића.
 (Павловић, св. 4, бр. 571)

У неким песмама јунаци су поименце представљени, док се у неким користи синтагма „пролетери *'тићи*“, а неретко се додају и епитети „сиви“ или „силни“ *'тић(и)*, што посебно помаже у ритмичкој конструкцији стиха и алудира на сокола, типични атрибут јунака у народној епској поезији из претходних епоха. За јунака који је или победио или славно погинуо каже се да је „пали *'тић*“ или „храбри *'тић*“.

Употребом епитета „сиви“ у синтагми „сиви *'тић*“ може се остварити колективна карактеризација становника целог једног насеља које је пружио херојски отпор непријатељу:

⁷ Ознаком „/“ биће обележене варијанте исте песме.

И поведе битке нове,
То се село Превој зове.
Из Превоја, сивог тића,
Воде борбу код Планића.
(Павловић, св. 4, бр. 499)

У песмама које тематизују послератне обрачуне с идеолошким противницима 'тић се јавља као епитет који се ставља уз представнике милиције као експоненте нове револуционарне власти:

У недељу у четири сата,
Поранила милиција млада
Са својим најбољим тићом
Поручником Стојаном Мићићом,
И са нама омладина наша
Која тражи четника-пљачкаша.
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 320)

Атрибут врлог јунака остварен употребом формуле „сиви 'тић“ касније ће се пренети из сфере ратне тематике и у песме о послератној изградњи земље, која се тако ставља у раван епског подвига. У њима се ова формула јавља уз имена команданата омладинских радних бригада:

Ми смо војска сивог тића
Друг Мијата Мердовића.
Ој, Мијате, команданте,
Сва бригада поздравља те!
Поздравља те, јест одиста,
Јер си прави комуниста!
Команданте, б'јела вило,
Споменут' те – нама мило,
Споменут' те – нама мило,
Јер си наше десно крило!
Споменут' те – нама дика,
И његова заменика.
Миливоје, замениче,
Сва бригада за те кличе!
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 184)

Ми смо војска сивог тића,
Велизара Шкеровића;
Ми смо момци са планина,

Црногорска омладина,
 За чување тековина!
 Црногорски момци ми смо,
 Сви за братство и јединство.
 Ко покуша да га руши,
 У крви [ће да] с' угуши.
 Црна Горо, је л' те жеља
 Чути песме градитеља?
 Црна Гора једва чека
 Градитеље из далека!
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1)

Конечно, исти атрибут се јавља у склопу хероизације трагично погинулих личности у мирнодопским условима:

Послушајте, браћо, ово
 Што се деси нешто ново,
 За једнога сива тића,
 Поручника Матовића.
 Млад поручник рани зором,
 Мисли лећет' свионом.
 Авиону ступа ближе,
 У ваздух се с њиме диже,
 Кроз облак се с њиме креће,
 Докле дође до несреће.
 Авион се кварит' стаде,
 Млад поручник с њиме паде,
 У зелену паде траву,
 Те изгуби младу главу.
 (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 239)

2.2. Љубавни 'тић(и)

Следећа група песама у којима се помиње 'тић јесу љубавне песме у којима су млади, заљубљени описани као два 'тића:

Од Голије и Никшића
 Волели се двоје тића.
 (Павловић, св. 4, бр. 902)

Послушајте сад и ово:
 На Голији нешто ново,
 На Голији код Никшића,

Због љубави двају тића.
(Големовић Лазаревић, св. 11, бр. 1978)

У неким песмама се у контексту љубави, али оне која има трагичан исход, љубавници називају „сивим 'тићима“:

То су момче Даре звали,
У једном су селу стали.
У једном су селу стали,
Једно другом ријеч дали
Да љубаве и да живе,
Кано тићи боје сиве.
(Павловић, св. 4 и 5, бр. 575)

или је лош момак именован „сивим 'тићем“:

Седам-осам набројила,
Деветога за'ставила,
За'ставила сивог тића
Баш Филипа мангупчића.
(Павловић, св. 5, бр. 794)

Послушајте, браћо, ово,
Десило се нешто ново!
У Голији крај Никшића
Од љубави, тешка пића!
(...)
Но Милица цура млада
У Жарка се она нада
Да љубаве и да живе
К'о два тића боје сиве.
(Големовић Лазаревић, св. 9, бр. 1687)

Песма која излази из поменуте матрице јесте она у којој мртав момак одговара из гроба на мајчино питање да ли му је „црна земља тешка/ и четири даске шимширове“ и каже јој да му оне нису тешке, већ сузе и клетва на силу обљубљене девојке. Ради се о још једној од многих варијаната песме забележене на ширем подручју Балкана међу Јужним Словенима (в. Krstić 1984: 118, С 4,1,1). У овој варијанти момак описује своју патњу на следећи начин:

Ја сам једну назор пољубио,
Па ми гуја црне очи пије,

Очи пије, у косе се крије.
 У косама гњездо навијала,
 На пролеће изљегла је тиће,
 Младе тиће – шарене гујиће.
 (Гвозденовић, св. 6, бр. 1187)

Помињање 'тића у овој песми вероватно је мотивисано развојем аналогije у односу на мотив свијања гнезда, с тим што је уобичајена слика птице која свија гнездо пројектована на гују која се гнезди у коси мртваца – мотив змије која мртвацу пије очи и живи му у коси Бранислав Крстић је приметио у неколицини песама забележених у Србији, Македонији, Бугарској и Хрватској (в. Krstić 1984: 162, F 3,1,3,20). Овде он свакако представља врсту загробне казне због моралног огрешења о девојку, а везивање гује за мотив птице у овом контексту ствара контрапункт у односу на раније поменуте птице које се јављају као атрибути заљубљених и сведоци су њихових састанака.

Завршне цртице

Лексема *птица* у песамама из Збирке појављује се у различитим контекстима, тј. помоћу ње је представљена комплексна симболика која је у вези са низом појединачних врста птица. Она је приказана као весела, шарена, црна, сива и др. и јавља се у јуначким, љубавним и другим песамама. Дакле, контексти у којима се мотив птице појављује су разнородни: птица као део пејзажа, птица као преносилац порука, птица и љубавна чежња, лет птице и човек-птица.

'*Тић* поседује карактеристичну симболику – ону јуначку, док само у мањем броју љубавних песама представља заљубљене. У јуначким песамама 'тић се јавља као симболика јунака – појединца или читавог колектива хероја из једног насељеног места, затим милиције, као представника новог поретка, па и актера послератне изградње земље. Дакле, на симболику 'тића наилазимо скоро искључиво у народноослободилачким и револуционарним песамама, песамама о изградњи домовине, те само понеким песамама са љубавном тематиком.

Видан је и континуитет сужејних и мотивских матрица, које у неким случајевима директно долазе из старијих слојева народне поезије (нпр. веза птице с душом умрлих), преко оних које се јављају у тематски новим слојевима народноослободилачке песме, али које се значењски директно ослањају на мотиве и симболе из старије епске традиције.

Поред поменутог, оно што је посебна карактеристика ових песа-

ма јесте употреба традиционалних формула на нове начине и у новим смеровима, а у оквирима народноослободилачког и револуционарног културолошког контекста. Како бисмо ову тезу додатно учврстили и потврдили, најављујемо други део овога истраживања, који ће се односити на конкретне врсте птица помињане у ове прве две хиљаде песма, а у оквиру Фолклорне збирке Етнографског института САНУ.

Библиографија

- Аксић, Н. (2015). Птице злослутнице у словенским веровањима. *Гласник Етнографског института САНУ*, 63(1), 193–211.
- Бошковић, Д. и М. Детелић. (2011). „Реч уредника“ у: Тасић, Н., Бошковић Д. и Детелић М. (ур.). *Лицеум 14: Птице: књижевност, култура*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета.
- Гвозденовић, Недељка, Свеске 6–7. *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*.
- Големовић Лазаревић, Јованка. Свеске 8–11. *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*.
- Гура, А. (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: БРИМО.
- Ивановић Баришић, М. (1989). Ношња и накит у епским народним песмама козовског циклуса. *Расковник* 55–56, 201–210.
- Кулишић, Ш., Петровић, П. и Пантелић, Н. (1998). *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Павловић, Радослав, Свеске 4–5. *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*.
- Толстој, С. и Раденковић Љ. (ур.). (2001). *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world.
- Трубарац Матић, Ђ. (2022). Дигитална база Фолклорне збирке Етнографског института САНУ (Фолклорна збирка Етнографског института САНУ) – изазови, искуства и први резултати рада на њеној изради. *Фолклористика*, 7/2, 107–117.
- ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ: *Дигитална база фолклорне збирке Етнографског института САНУ* Приредила Ђ. Трубарац Матић. Београд: Етнографски институт САНУ. 2022– Web: <https://folklornazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php> (10. 10. 2023).
- Chevalier, J. i Gheerbrant A. (1983). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod МН.
- Krstić, B. (1984). *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Posebna izdanja, knjiga DLV, Odeljenje jezika i književnosti, knjiga 36. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

From Traditional Bird to Nestling the Work Hero:
Birds in the Songs from the Folklore Collection
of the Institute of Ethnography SASA

Nina Aksić

Summary

The Folklore Collection of the Institute of Ethnography SASA is a valuable and rich archival artefact, which, after a gap of seventy years from the most extensive collection of material, serves as a kind of testimony to the given time. By choosing the topic of birds, as only one small segment of folk tradition, an attempt will be made at presenting not only the importance of these animals within the framework of the traditional culture among the Balkan Slavs but also showing that songs from the Folklore Collection of the Institute of Ethnography SASA represent important and relevant material for various types of research. In this paper, the bird and the nestling will be presented as general concepts, the forms in which they appear in given songs, alongside their symbolism, significance, context in which they appear, etc. will be enumerated and partially analyzed. Finally, with the announcement of another paper in which individual bird species will be presented in a similar way, a concise account of the symbolic complexity and diversity of contexts in which the bird or nestling concept appears has been given. Moreover, the aim of the paper is to indicate that the quality of these songs lies in the fact that they represent a document of a time and contain both the motifs stemming from the older layers of folk poetry, as well as those that appear in thematically new layers of people's liberation songs, but also some that are semantically directly based on the motifs from older epic tradition.

Keywords: folksongs, songs of National Liberation Struggle in Yugoslavia (1941–1945), bird, nestling, the Folklore Collection of the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Belgrade), Digital Database of the Folklore Collection of IE SASA.

Нина Аксић / Nina Aksić
Етнографски институт САНУ, Београд /
The Institute of Ethnography SASA, Belgrade
E-mail: nina.aksic@ei.sanu.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-1911-0907>

Примљено/Received: 27. 10. 2023.
Прихваћено/Accepted: 17. 11. 2023.